

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ REVIEW

Η απάντηση των αιώνων Στην ιστορία, το εκκρεμές της ευθανασίας ταλαντώνεται μεταξύ των δύο άκρων

Από την εποχή των πρώτων γραπτών, που άφησε πίσω του ο άνθρωπος, το πρόβλημα της ευθανασίας διαιρεί τα πνεύματα. Από το «ου φονεύσεις» του Μωσέ ως τη σημερινή πραγματικότητα, το εκκρεμές παλινδρομεί ανάμεσα στα δύο άκρα. Το «προτιμότερος ο θάνατος από μια βασανιστική άθλια ζωή» της Παλαιάς Διαθήκης (Σοφία Σειράχ) δεν είναι ακόμα αποδεκτό για τον άλλον, παρά ίσως μόνο για τον εαυτό μας. Παρά το γεγονός ότι πολύ μεγάλα πνεύματα της ανθρωπότητας, όπως οι Αισχύλος, Σοφοκλής, Ιπποκράτης, Πλάτων, Στωικοί, Σαίξπηρ και άλλοι, αναγνωρίζουν το δικαίωμα της αυτονομίας του ανθρώπου απέναντι στον θάνατο, η Ευρωπαϊκή Νομοθεσία, με εξαίρεση την Ελβετία και τις Κάτω Χώρες, παραμένει δέσμια των ιστορικών γεγονότων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η αποκληθείσα «ευθανασία» των ναζιστών (στην πραγματικότητα εν ψυχρώ δολοφονίες, δηλαδή δυσθανασία στον μέγιστο βαθμό) και η Δίκη της Νυρεμβέργης (1948) σφράγισαν δυστυχώς και τον Ελληνικό Ποινικό Κώδικα (1951), του οποίου το άρθρο 300 χρήζει άμεσης αναπροσαρμογής στα σημερινά δεδομένα.

Χίλια ευχαριστώ κι εγώ για την πρόσκληση. Ασχολούμαι με την ευθανασία από το 1972. Από το 1974 και οι πρώτες μου δημοσιεύσεις. Μάλιστα η εναρκτήρια ομιλία μου το 1981 ως Υφηγητής του Πανεπιστημίου της Ζυρίχης είχε ως θέμα τα όρια της Εντατικής Θεραπείας.¹ Κατά το 1/3 αναφέρεται στα προβλήματα γύρω από την ευθανασία.

1. ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Στην ιστορία, το εκκρεμές «ευθανασία ή μη» πηγαίνει πέρα δώθε. Ακόμα και μέσα στο Ευαγγέλιο, μέσα στην Παλαιά Διαθήκη, έχουμε αμφιταλαντευόμενες απόψεις (πίνακας 1), αντικρουόμενα αποφθέγματα. Βρίσκουμε, για παράδειγμα, στην Πέμπτη Εντολή το «ου φονεύσεις», αλλά στη Σοφία Σειράχ το «προτιμότερος ο θάνατος από μία βασανιστική, άθλια ζωή».²

Στον Όμηρο ο θάνατος εξισώνεται με τον ύπνο, θεωρούνται δίδυμα αδέρφια, αντίληψη που επιβιώνει σχεδόν ως σήμερα. Στον κρατήρα του Ευφρονίου (εικ. 1) ο ύπνος και ο θάνατος, που εικονίζονται σαν φτερωτά όντα όπως οι άγγελοι στη χριστιανική θρησκεία (εικ. 2), παίρνουν τον Σαρπηδόνα και πηγαίνουν να τον θάψουν στην Κιλικία. Στον Όμηρο επίσης περιγράφεται η πρώτη αυτοκτονία (εικ. 3). Ο Θαλής λέει ότι «σε τίποτα δεν διαφέρει η ζωή από

το θάνατο». Ο Πυθαγόρας πάλι λέει ότι «χάριν εκείνων για τα οποία θέλεις να ζεις, χάριν τούτων μη διστάζεις και να

Εικόνα 1. Ο Ύπνος και ο Θάνατος, που εικονίζονται σαν φτερωτά όντα, παίρνουν τον Σαρπηδόνα και πηγαίνουν να τον θάψουν στην Κιλικία. Στο μέσο ο ψυχοπομπός Ερμής. Κρατήρας του Ευφρονίου, 5^{ος} αιώνας π.Χ., πρώην Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης. (Βλέπε και Κ Π Καβάφη, Η Κηδεία του Σαρπηδόνα: <http://www.kavafis.gr/poems/content.asp?id=154&cat=1>)

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2016, 33(Συμπλ 1):39-46
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2016, 33(Suppl 1):39-46

Σ.Ι. Γερούλάνος

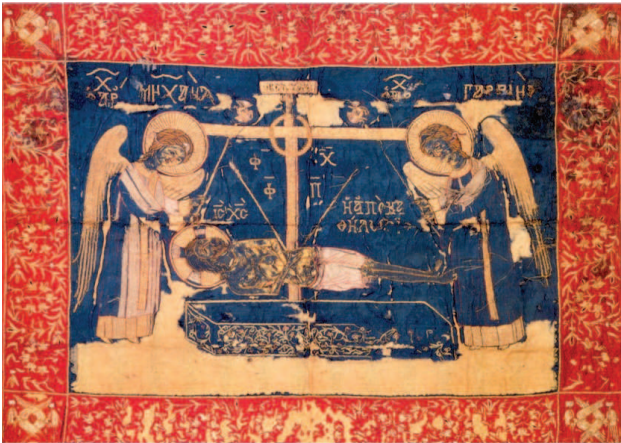
Διεθνές Ιπποκράτειο Ίδρυμα

The answer of the centuries. In history, the euthanasia pendulum swings between the two extremes

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρητηρίου

Δίκη Νυρεμβέργης
Ευθανασία
Ιατρική δεοντολογία
Ιατρική ιστορία
Ποινικός Κώδικας
Πότε πρέπει να πεθαινόμε (ΠΠΠ)
Πρόγραμμα Ευθανασίας του Τρίτου Ράιχ

Εικόνα 2. Οι άγγελοι σηκώνουν τον Χριστό. Επιτάφιος θρήνος, Πάμπος, 15^{ος} αιώνας.

Εικόνα 3. Η αυτοκτονία του Αϊάντα. Κορινθιακή Κύλιξ, περίπου 580 π.Χ.

αποθάνεις». Αυτό είναι και η βάση όλων των μαρτύρων του χριστιανισμού οι οποίοι αποφασίζουν κάποια στιγμή ότι θέλουν να πεθάνουν για την πίστη τους, ή των στρατιωτών οι οποίοι πεθαίνουν για την πατρίδα τους. Τα άτομα και των δύο ομάδων όχι μόνο δεν τιμωρούνται αλλά είτε αγιάζουν είτε ηρωοποιούνται.

Στην Ελλάδα τίθενται για πρώτη φορά θέματα ευθανασίας από τον Αισχύλο: «Γιατρέ μου θάνατε έλα, μη με περιφρονήσεις γιατί μόνο εσύ γιατρεύεις τις αθεράπευτες αρρώστιες» (πίν. 1). Στο Σοφοκλή βρίσκουμε πάλι, «κακό δεν είναι ο θάνατος μεγάλο, μα είναι φρικτό να τον αποζητάς και να μην έρχεται». Στον Όρκο της Ιπποκρατικής Συλλογής διαβάζουμε: «δε θα δώσω ποτέ φάρμακο σε κανέναν που να επιφέρει τον θάνατο, έστω κι αν μου το ζητήσει.» Από την άλλη πλευρά, ο Ιπποκράτης στο *Περί Τέχνης* (που είναι ένα από τα θεωρούμενα δικά του) γράφει «και να μην επεμβαίνουμε σε περιπτώσεις που οι άρρωστοι έχουν πια τελειώς νικηθεί από την αρρώστια τους και αυτό με πλήρη

συνείδηση πως η ιατρική δεν έχει τη δύναμη να κάνει τα πάντα». Και σ' ένα άλλο χωρίο λέει: «να δικαιολογείτε τους γιατρούς οι οποίοι δεν αναλαμβάνουν έναν ασθενή ο οποίος είναι ετοιμοθάνατος». Ο Σωκράτης μετά την απολογία του και πριν πάρει το κώνειο, λέει στους δικαστές του: «δεν ξέρω τι είναι καλύτερο: εγώ που φεύγω ή εσείς που μένετε». Πάλι θεωρεί ότι η ζωή και ο θάνατος βαραίνουν εξίσου και δεν ξέρει ποιο είναι το καλύτερο. Ο Πλάτωνας λέει: «δεν θα έπρεπε [ο γιατρός] να θεραπεύει εκείνον που δείχνει ότι δεν έχει τη δυνατότητα να ζήσει». Οι Στωικοί πάλι υποστηρίζουν ότι «για τους θνητούς ο θάνατος όχι μόνο δεν είναι κακό αλλά είναι καλό», καθώς πιστεύουν ότι ανακυκλούμεθα. Αυτό μάλιστα προέρχεται από τον Ηράκλειτο, ο οποίος έζησε πολύ παλαιότερα από τους Στωικούς, στο πέρασμα του πέμπτου στον έκτο αιώνα. Για να κατανοήσουμε την θεωρία αυτή των Στωικών πρέπει να αναλογιστούμε τι πιστεύουν. Για τους Στωικούς ο θάνατος της γης είναι το νερό: όταν βρέχει η γη εξαφανίζεται στη θάλασσα. Ο θάνατος του νερού είναι ο αέρας: εξατμίζεται. Ο θάνατος του αέρα είναι η φωτιά: του παίρνει όλο το πνεύμα του. Και ο θάνατος του πυρός είναι η γη: όταν ρίξεις στην πυρά επάνω γη, χώμα, η φωτιά σβήνει και εξαφανίζεται, αφήνοντας πίσω της στάχτη, δηλαδή γη. Έτσι κλείνει ο κύκλος της ανακύκλωσής μας.

Στην αρχαία Κέα, τη σημερινή Τζια, αυτοί που έφταναν σε βαθιά γεράματα, που τότε ήταν όσοι περνούσαν τα εξήντα, προσκαλούσαν ο ένας τον άλλον σε επίσημο γεύμα ή εορταστική θυσία, συγκεντρώνονταν, έβαζαν στεφάνια και έπιναν το κώνειο. Η τελετή αυτή είναι γνωστή ως «το Κείων νόμιμον». Όπως μας λέει ο μετέπειτα αυτοκράτορας Τιβέριος, στην Ιουλίδα της Κέας παραβρέθηκε σε ένα τέτοιο γεύμα μιας κυρίας η οποία αφού του είπε «ανταλλάσσω ότι υπολείπεται να ζήσω με το ευτυχισμένο τέλος μου», έκανε το καθιερωμένο γεύμα και στο τέλος πήρε το κώνειο και έφυγε. Στη Μασσαλία πάλι χρησιμοποιούσαν δηλητήριο με ανάμειξη κώνειου, που φυλαγόταν από την πολιτεία, η οποία το χορηγούσε σε όποιον εξηγούσε στη Βουλή των εξακοσίων τους λόγους για τους οποίους ήθελε να αποθάνει.

Ο Κάτων αυτοκτόνησε όταν ο Καίσαρας κέρδισε τη μάχη στη Θαψό της Σικελίας, γνωρίζοντας ότι έτσι καταλύθηκε η ρωμαϊκή δημοκρατία. Πήρε το ξίφος του και το έσπρωξε βαθιά μέσα του στο επιγάστριο, τα έντερα του βγήκαν έξω και λιποθύμησε. Ο γιατρός του έβαλε τα έντερα πάλι πίσω στην κοιλιά του, πήγε να τον ράψει, ο Κάτων τότε συνήρθε, τράβηξε τα έντερα του και απέθανε.

Ο Σενέκας γράφει στην επιστολή του προς τον Lucilium ότι «όπως θα διαλέξω το πλοίο με το οποίο πρόκειται να ταξιδέψω, έτσι θα επιλέξω και τον θάνατό μου για το πέρασμά μου από τη ζωή». Όταν ο Νέρων, ο μαθητής του,

Πίνακας 1. Καθοριστικά αποφθέγματα από την αρχαιότητα έως σήμερα

Παλαιά Διαθήκη

- Πέμπτη Εντολή: «Ου φονεύσεις»
- Σοφία Σειράχ ΜΑ (41) 2,4: «Προτιμότερος ο θάνατος από μια βασιαντική, άθλια ζωή».
- ΠΘ (89) Ψαλμός: «αι ημέραι των ετών ημών εβδομήκοντα έτη, εν δυναστείαις ογδοήκοντα, και το πλείον αυτών κόπος και πόνος»: τα έτη της ζωής μας να είναι 70, και σε πολύ γερή κράση 80, και τα περισσότερα είναι κόπος και πόνος.
- Κανένα δυσμενές σχόλιο δεν διατυπώνεται στην Παλαιά Διαθήκη για την ευθανασία στις περιπτώσεις πολεμικής δραστηριότητας και διωγμών, ασχέτως αν αυτή προκλήθηκε με τη βοήθεια άλλου προσώπου (όπως στις περιπτώσεις των Αβιμέλεχ, Ζεβεέ και Σελμανά) ή με αυτοκτονία (όπως στις περιπτώσεις των Σαούλ, Ραζίς, Αχιτόφελ, Ζαμβρί, Σαμφών, του έβδομου των αδελφών Μακκαβαίων, και της μητέρας του).²

Όμηρος (800-724 π.Χ.)

- «Υπνω και θανάτω διδυμάοσιν» (Ιλιάδα Π.672): Ο ύπνος και ο θάνατος είναι δίδυμα αδέρφια.
- Αυτοκτονία του Αίαντα, κορινθιακή Κύλιξ, περίπου 580 π.Χ.
- Υπνος και Θάνατος σηκώνουν τον νεκρό Σαρπηδόνα, Κρατήρας Ευφρονίου, περίπου 500 π.Χ.

Θαλής (643-548 π.Χ.)

- «Ουδέν τον θάνατον διαφέρει του ζήν»

Πυθαγόρας (απέθανε 497 π.Χ.)

- «Ων ένεκα ζην εθέλεις, τούτων χάριν και αποθανείν μη κατώκνει» (Στοβαίου Εκλογαί): Για εκείνα που θέλεις να ζεις, γι αυτά μη διστάζεις και να πεθάνεις.

Ηράκλειτος (544-464 π.Χ.)

- Θάνατος = Μεταβολή = Ανακύκλωση: θάνατος της γης, το νερό· θάνατος του νερού, ο αέρας· θάνατος του αέρα, το πυρ· θάνατος του πυρός, η γη.
- Μεταγενέστεροι που αναφέρονται στις ιδέες του:
 - Κλήμης, Στρωματείς, VI 16: ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχῆ. (Ηράκλειτος 36)
 - Μάξιμος Τύριος, XII 4 σελ 489: ζῆ πῦρ τὸν γῆς θάνατον καὶ ἀήρ ζῆ τὸν πυρὸς θάνατον, ὕδωρ ζῆ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος. (Ηράκλειτος 76)
 - Πλούταρχος, Περί τοῦ Εἶ τοῦ ἐν Δελφοῖς 18.392c: πυρὸς θάνατος ἀέρι γένεσις, καὶ ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις. (Ηράκλειτος 76)
 - Μάρκος Αυρήλιος Αντώνιος, IV 46: ὅτι γῆς θάνατος ὕδωρ γενέσθαι καὶ ὕδατος θάνατος ἀέρα γενέσθαι καὶ ἀέρος πῦρ καὶ ἔμπαλιν. (Ηράκλειτος 76)

Ηρόδοτος (5ος αι. π.Χ.)

- Πυθία προς τον Κροίσο: «Το πεπρωμένον φυγεῖν αδύνατον» (Ιστορία Α.91)

Αισχύλος (525-456 π.Χ.)

- «Ω, θάνατε παιάν / Μη μ' ατιμάσης μολεῖν / Μόνος γαρ ει ου των ανηκέστων κακών ιατρός»: Πατρέ μου θάνατε, έλα! μη με περιφρονησεις· γιατί μόνο εσύ γιατρεύεις τις αθεράπευτες αρρώστιες.

Σοφοκλής (496-406 π.Χ.)

- «Το γήρας άμοχθον και ευθανάτον ποιήσει» (Αντιγόνη, 97)
- «Ου γαρ θανείν έχθιστον, αλλ' όταν θανείν χρήζων τις εἴτα μηδέ τουτ' έχει λαβείν» (Ηλέκτρα, 1006-7): Κακό δεν είναι ο θάνατος μεγάλο, μα είναι φριχτό να τον αποζητάς και να μην έρχεται.

Σπάρτη

- Λυκούργος, 9^{ος} αιώνας π.Χ., Σπαρτιάτης λογοθέτης
- Καιάδας: Δεσμωτήριον & σπήλαιον (Στράβων)
- Αποθέτης: βάραθρο Ταῦγετου (Πλούταρχος)
- «Ω ξείν αγγέλειν Λακεδαιμονίοις ότι τῆδε κείμεθα τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι» (επίγραμμα στις Θερμοπύλες)

Σωκράτης (469-399 π.Χ.)

- «Αιρού καλώς τεθνάται μάλλον ή ζην αισχρώς»: Να προτιμάς τον έντιμο θάνατο από την ευτελή ζωή.
- Δεν ξέρω τι είναι καλύτερο, για μένα που φεύγω ή για σας που μένετε; (Πλάτων, Απολογία).

Ιπποκράτης (460-370 π.Χ.)

- «Ου δώσω δε ουδέ φάρμακον ουδενί αιτηθείς θανάσιμον» (Όρκος)
- «Και το μη εγχειρέειν τοίσι κεκρατημένοισιν υπό των νοσημάτων, ειδότας ότι ταῦτα ου δύναται ιητρική» (Περί Τέχνης, 3): Και να μην επεμβαίνουμε στις περιπτώσεις που οι άρρωστοι έχουν πια τελείως νικηθεί από την αρρώστια τους, κί αυτό με πλήρη συνείδηση πως η ιατρική δεν έχει τη δύναμη να κάνει τα πάντα.
- «Οι μεν ουν μεμφόμενοι τοισι κεκρατημένοισι μη εγχειρόντας...» (Περί Τέχνης, 8): Όσοι λοιπόν κατηγορούν τους γιατρούς που δεν αναλαμβάνουν αρρώστους που έχουν οριστικά νικηθεί από την αρρώστια τους...

Πλάτων (427-347 π.Χ.)

- «Τον μη δυνάμενον εν τη καθεστηκυία περιόδω ζην, μη οίεσθαι δει θεραπεύειν» (Πολιτεία 407.Γ): Δεν θα έπρεπε να θεραπεύει εκείνον που δεν έχει την δυνατότητα να ζήσει.

Ζήνων (342-270 π.Χ.), Στωικός

- «Ου μόνον είναι τον θάνατον θνητοῖς ου κακόν, αλλ' αγαθόν»: «Για τους θνητούς ο θάνατος όχι μόνο δεν είναι κακό, αλλά είναι καλό»³

Χρυσίππος (280-206 π.Χ.)

- «Ευγηρείν τε μόνον και ευθανατεῖν το σπουδαῖον. Ευγηρείν γαρ είναι το μετά ποιου γήρωσ διεξάγειν κατ' αρετήν, ευθανατεῖν δε το μετά ποιου θανάτου κατ' αρετήν τελευτάν» (Αποσπ. 601,3).

Στάση φιλοσόφων στο θάνατο: πώς πέθαναν οι ίδιοι

• Πυθαγόρας	Ασιτία
• Σωκράτης	Κώνειο
• Εμπεδοκλής	Αίτνα
• Ζήνων	Ασιτία
• Κλεάνθης	Ασιτία
• Διονύσιος Επικούρειος	Ασιτία
• Περεγρίνης	Πυρά
• Κάτων	«Χαρακίρι»
• Σενέκας	Φλεβοτομία

Αιλιανός

- «Κείων νόμιμον» (Ποικ. Ιστ. 3.37): Είναι έθιμο των Κείων, όσοι από αυτούς έχουν φθάσει σε βαθιά γεράματα (>60) να προσκαλούν ο ένας τον άλλο σε επίσημο γεύμα ή εορταστική θυσία, να συγκεντρώνονται, να βάζουν στεφάνια και να πίνουν μετά το κώνειο.

Τιβέριος (Valerius Maximus)⁴

- Ιουλίδα, Κέας (27μ.Χ.): «Ανταλλάσσω ότι υπολείπεται να ζήσω με το ευτυχισμένο τέλος μου» (Val. Maximus Memoriae 2.6,8)
- Στη Μασσαλία χρησιμοποιούσαν δηλητήριο με ανάμειξη κώνειου. Το δηλητήριο φυλαγόταν από την πολιτεία η οποία το χορηγούσε σε όποιον εξηγούσε στην Βουλή των εξακοσίων τους λόγους για τους οποίους ήθελε να πεθάνει (Valerius Maximus 2.6,7).

Πίνακας 1. (συνέχεια) Καθοριστικά αποφθέγματα από την αρχαιότητα έως σήμερα**Μάρκος Αυρήλιος** (121-180 μ.Χ.)

- «Επί του ευθανούντος ευκόλως το ψυχάριον από του σώματος εξελείται.» (*Τα εις εαυτόν* 10.36,1): Σε αυτόν που έχει έναν καλό θάνατο, εύκολα βγαίνει η ψυχή από το σώμα.

Κάτων ο νεότερος (95 - 46 μ.Χ.), Στωικός φιλόσοφος.

- Αυτοκτόνησε όταν έμαθε ότι κέρδισε ο Καίσαρας τη μάχη στη Θαιφό της Σικελίας, γνωρίζοντας ότι έτσι καταλύθηκε η ρωμαϊκή δημοκρατία. (Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*)

Lucius A. Seneca, (4 π.Χ.- 65 μ.Χ.)

- Όπως θα διαλέξω το πλοίο μου όταν πρόκειται να ταξιδεύσω, έτσι θα επιλέξω και το θάνατό μου για το πέρασμά μου από τη ζωή (*Epistulae ad Lucilium*)

Ιησούς Χριστός

- «Αγάπα τον πλησίον σου ως σεαυτόν» (Ματθ. 22,39).
- Η έγερση του Λαζάρου

Απόστολος Παύλος (5-67 μ.Χ.)

- «Ως δημιουργήματα του Θεού, δεν είμαστε, στην πραγματικότητα, κύριοι του σώματός μας και της ύπαρξής μας, τα οποία μας δόθηκαν σαν δώρο». (Προς Κορινθίους)

Ευχή για τα τέλη της ζωής ημών

- «Ανώδυνα, ανεπαίσχυντα, ειρηνικά και καλήν απολογία» (Ευχή Θείας Λειτουργίας Ιωάννου Χρυσοστόμου)

Νεκρώσιμη ακολουθία

- «Χοῦς εἶ καί εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Χώμα είσαι και στο χώμα θα καταλήξεις.

Βυζάντιο

- Το σώμα είναι ο ναός της ψυχής.
- Ο Θεός μας έδωσε την ζωή, ο Θεός την παίρνει.
- Ο Θεός μας στέλνει τις ασθένειες, για να ασκούμε το σώμα και την ψυχή μας.
- Ο Χριστός σταυρώθηκε και υπέφερε για μας, άρα εμείς πρέπει να μπορούμε να υποφέρουμε τον πόνο.
- Η ευθανασία είναι βαρύ αμάρτημα, όπως και η αυτοκτονία.
- Λόγω ανίατης ασθένειας οι γιατροί του Ξενώνα του Ευβούλου στην Κωνσταντινούπολη διέκοψαν την θεραπεία και μετέφεραν τον ασθενή από το νοσοκομείο σε κοντινό άσυλο, ώστε να εισαχθεί νέος ασθενής στη θέση του (Βίος Αγίου Λουκά του Στυλάτου, 10^{ος} αιώνας).
- Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (945-959): «Το των αγαθών ανδρών άθλον, την ευθανασίαν, τοις χειρίστοις ενίστε περιτίθησιν.» = «Το βραβείο των γενναίων ανδρών, δηλαδή τον καλό θάνατο, ...» (Α. Αβαγιαννού 2000,37: *De Sententiis* 199,33)

Άλωση Κωνσταντινούπολεως (29.5.1453)

- «Ομοίως και Θεόφιλος Παλαιολόγος, ως είδε τον βασιλέα μαχόμενον και την πόλιν κινδυνεύουσαν, μεγαλοφώνως μετά κλαυθμού κράζας, είπεν: «Θέλω θανείν μάλλον ή ζήν». Και συρράζας εαυτού εν μέσω μετά κραυγάς, τους όσους εύρε, πάντας διεσκέδασε και διεσκόρπισε και εθανάτωσεν.» (Γ. Σφραντζής 9.12, 25)
- «Κρήτες επί των πύργων Βασιλείου, Λέοντος & Αλεξίου, «αλλά μάλλον έλεγον αποθανείν κρείττον ή ζήν»»

W. Shakespeare (1564-1616)

- «Vex not his ghost; O let him pass; he hates him; That would upon the rack of this world stretch him out longer. = «Μην βασανίζεις την ψυχή του! Ας τον να πάει! Πρέπει κανείς να τον μισεί για να θέλει να τον κρατήσει περισσότερο δεμένο στου κόσμου τούτου το σκληρό βασανιστήριο». (*King Lear* V.3, *Βασιλιάς Ληρ* Ε.3)

Arthur Hugh Clough (1819-1861)

- «Thou shall not kill; but need's not strive officiously to keep alive». Δεν πρέπει να φονεύεις, αλλά δεν υποχρεούσαι και να κρατάς κάποιον στη ζωή με κάθε μέσο.

Sigmund Freud (1856-1939)

- «Ευθανασία είναι η κρυφή μας επιθυμία για την δολοφονία της ζωής» (*Η σχέση μας με το θάνατο*)

Περιοδικό Μονιστικός Αιών (1913)

- «Wer unheilbar krank ist hat das Recht auf Sterbehilfe». = Όποιος είναι ανίατα ασθενής έχει το Δικαίωμα της Ευθανασίας.

K. Binding, A. Hoche (1920)

- «Άδεια προς εξόντωση ζωής που είναι ανάξια να βοηθηθεί». (*“Ελεήμων θανάτωση”*)

Γερμανική Ιατρική Εταιρία (16.9.1921)

- «Ενα δικαίωμα εξόντωσης ανάξιας ζωής όπως απαιτεί ο Binding δεν γνωρίζομεν»

Alexis Carrel (1873 - 1944)

- «Θα έπρεπε να εξοντώνουμε τους εγκληματίες και τους φρενοβλαβείς, με ανθρωπινό και οικονομικό, τρόπο, σε μικρά ιδρύματα ευθανασίας, που θα ήταν εφοδιασμένα με τα κατάλληλα αέρια» (1935)

Δίκη της Νυρεμβέργης

- 20.11.45 – 1.10.46 και 3.5.46 – 4.11.48: σφράγισε τις εξελίξεις.
- Η ευρωπαϊκή νομοθεσία παραμένει έκτοτε δέσμια των ιστορικών γεγονότων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου
- Το ίδιο ισχύει και για την Ελληνική νομοθεσία: *Ποινικός Κώδικας* (1951) (βλ. πιο κάτω)

Βιβλία περί ευθανασίας⁵

- 1958 G. Williams: *The Sacriety of Life and the Criminal Law.*
- 1958 L. Wertebaker: *Death of Man*
- 1969 E. Kubler-Ross: *On Death and Dying*
- 1978 D. Portwood: *The Final Right*
- 1979 D. Clark: *Whose Life is it Anyway*
- 1980 Hemlock Society: *Let me die before I wake*
- 1984 B. Rollin: *Last Wish*
- 1987 Anonymous (in JAMA): *It's over Debbie's*
- 1991 D. Humphry: *Final Exit*

Εταιρίες για Ευθανασία (Euthanasia Societies)

- 1935/1970 UK: *Voluntary Euthanasia Society*
- 1973 USA: *Patient's rights*
- 1975 Netherlands: *Dutch Voluntary Euthanasia society*
- 1980 California: *Hemlock Society*
- 1980 Oxford: *Assoc. of Euthanasia Societies*
- 1986 California: *Death with Dignity*
- 1986 Canada: *Right to Die Society*
- 1986 Australia: *New S. Wales Humanists Society*
- 1986 Japan: *Japanese Society for Dying with Dignity*
- 1986 Germany: *German Society for Human Dying*
- 2004 USA: *Hemlock Society, renamed End-of-Life choices*

Dr. Piet V. Admiraal, Ολλανδία

- «This man is a doctor. He ends the lives of those of his patients who do not want to go on. Is he an angel of mercy... or death?» = «Αυτός ο άνθρωπος είναι γιατρός. Τερματίζει τη ζωή εκείνων των ασθενών του που δεν θέλουν να συνεχίσουν. Είναι ένας άγγελος ευσπλαχνίας... ή του χάρου;» (*The Sunday Times magazine*, 1 June 1987, εξώφυλλο)

Πίνακας 1. (συνέχεια) Καθοριστικά αποφθέγματα από την αρχαιότητα έως σήμερα

Ευθανασία σε τετραπληγική, Καρλσρούη (29-12-1987)

- Η τετραπληγική Daniela, νεαρή Γερμανίδα, είχε ζητήσει από τον Dr. J. Hackenthal να την βοηθήσει να πεθάνει. Στην συνέχεια μια άγνωστη γυναίκα από την Ελβετία της έδωσε στην Καρλσρούη όπου νοσηλευόταν κυανιούχο κάλιο.

Απόφαση Δικαστηρίου περι Ευθανασίας, Καναδάς (8.1.92)

- Εικοσιπεντάχρονη με σύνδρομο Guillain-Barré και σε μηχανική υποστήριξη της αναπνοής μπορεί να αποφασίσει μόνη της πότε μπορεί να αποθάνει.

Κολωνία (28.4.93)

- Νοσοκόμα καταδικάστηκε σε δύο χρόνια ισόβια επειδή έδωσε Τρυχαλ σε έξι άτομα 80-88 ετών που δεν επικοινωνούσαν πλέον με το περιβάλλον.

Ελβετία (2007)

- 15 γραμμάρια βαρβιτουρικού νατρίου επαρκούν (Neue Zuercher Zeitung).

ΝΟΜΟΙ

- 1985 Ελβετία: Η αυτοκτονία δεν τιμωρείται, άρα δεν τιμωρείται και η υποβοήθηση της
- 1993 Ολλανδία: Ιατρική συνδρομή σε αυτοκτονία
- 1994 Oregon: Νομιμοποίηση ευθανασίας
- 1996 Αυστραλία: Rights of the terminally ill
- 2002 Ολλανδία: Εθελοντική ευθανασία, Ιατρική συνδρομή σε αυτοκτονία
- 2002 Βέλγιο: Παρεμφερής νόμος
- 2012 Βέλγιο: Νομιμοποίηση ευθανασίας και για ανηλίκους

American College Legal Medicine (Mosby, St. Louis 2001)

- "Informed adults with decision-making capacity have the legal and ethical right to refuse recommended life-sustaining medical treatments."

Patient's right (Ann. Int. Med. 1990; 112: 802-4)

- The patient has this right regardless of whether he or she is terminally or irreversibly ill, has dependents or is pregnant.
- The patient's right is based on the philosophical concept of respect of autonomy, the common law right of self-determination and the patient's liberty interest under the US Constitution.

Advance directives, Living wills (Εν αιθρία οδηγίες θανάτου, Διαθήκες εν ζωή)

- Richard Nixon
- Jacqueline Kennedy-Onassis

Ελλάδα, Σύνταγμα (Β΄ Ψήφισμα της ΣΤ΄ Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων, 6-3-1986)

- Άρθρο 5 παρ. 1: Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του ... εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.
- Άρθρο 5 παρ. 2: Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την προστασία της ζωής.

Ελλάδα, Ποινικός Κώδικας (1951)

- Άρθρο 300, Ανθρωποκτονία με συναίνεση: Όποιος αποφάσισε και εκτέλεσε ανθρωποκτονία ύστερα από σπουδαία και επίμονη απαίτηση του θύματος και από οίκτο γι αυτόν που έπασχε από ανίατη ασθένεια τιμωρείται με φυλάκιση 5-20 ετών.
- Ισχύουν όμως ελαφρυντικές περιστάσεις οι οποίες μετατρέπουν την εγκληματική πράξη από κακούργημα (ανθρωποκτονία από πρόθεση) σε πλημμέλημα.

Πατήρ Παΐσιος (1924 - 1994)

- Ο θάνατος δεν είναι το τέλος αλλά η αρχή μιας νέας ζωής, είναι η πύλη προς την αιωνιότητα.
- Και τι διαφορά έχει αν φύγει η ψυχή μου δεκαπέντε μέρες νωρίτερα ή ένα μήνα πριν, μπροστά στην αιωνιότητα;

Voluntas aegroti suprema lex (Βιέννη)

- Η βούληση του ασθενή είναι η υπερτάτη εντολή (Καντονιακό Νοσοκομείο Ζυρίχης, υπέρθυρο)

New Dutch Medical Oath (2003), Νέος Ολλανδικός Ιατρικός Όρκος

- I swear / promise to practice the art of medicine as well as I can for the benefit of my fellow man.
I will take care of the ill, promote health and relieve suffering.
I put the interest of the patient first and respect his convictions.
I will not harm the patient.
I will listen and will inform him well.
I will keep secret what has been entrusted to me.
I will further the medical knowledge of myself and others.
I acknowledge the boundaries of my possibilities.
I will adopt an open and testable attitude and I know my responsibilities toward society.
I will further the availability and accessibility of health care.
I will not misuse my medical knowledge, not even under pressure.
This is how I will honor the profession of medical doctor.
I promise / So help me God.
- Ορκίζομαι / υπόσχομαι να ασκήσω την τέχνη της ιατρικής όσο πιο καλά μπορώ προς όφελος των συνανθρώπων μου.
Θα φροντίζω τον άρρωστο, θα προάγω την υγεία, και θ' ανακουφίζω τον πόνο.
Θα βάζω το συμφέρον του αρρώστου πρώτα και θα σέβομαι τις πεποιθήσεις του.
Δεν θα βλάψω τον άρρωστο.
Θα ακούω τον άρρωστο και θα τον ενημερώνω καλά.
Θα κρατήσω μυστικό ό,τι μου έχει εμπιστευτεί.
Θα προωθήσω την ιατρική γνώση, τη δική μου και των άλλων.
Αναγνωρίζω τα όρια των δυνατοτήτων μου.
Θα υιοθετήσω μια ανοικτή και υπόλογη στάση, και γνωρίζω τις ευθύνες μου απέναντι στην κοινωνία.
Θα προωθήσω τη διαθεσιμότητα και την προσβασιμότητα της φροντίδας υγείας.
Δεν θα καταχραστώ, ούτε κάτω από πίεση, τις ιατρικές γνώσεις μου.
Έτσι θα τιμήσω το επάγγελμα του γιατρού.
Υπόσχομαι / Έτσι, βοήθησέ με Θεέ μου.

του έστειλε μήνυμα να διαλέξει τον τρόπο που θέλει να πεθάνει (διότι προσπάθησαν να σκοτώσουν τον Νέρωνα), παρέθεσε ένα αποχαιρετιστήριο γεύμα και κόβει τις φλέβες του, δεν πεθαίνει, ο γιατρός του τού φέρνει το κώνειο, το κώνειο ήτανε παλιό δεν δουλεύει, και μετά τον κουβαλάνε μέσα στο χαμάμ όπου από τη ζέστη ανοίγουνε οι φλέβες και αιμορραγεί και φεύγει.

Εκτός από την περίπτωση των καθημερινών ανθρώπων στην Κέα και στη Μασσαλία, ίδιον του αρχαίου κόσμου ήταν η ενασχόληση των σοφών και των φιλοσόφων του με το θάνατο («η φιλοσοφία είναι μελέτη θανάτου» κατά τον ορισμό του Πλάτωνα), και η εφαρμογή των πορισμάτων τους στον δικό τους προσωπικό θάνατο. Οι Πυθαγόρας, Ζήνων, Κλεάνθης, και Διονύσιος ο Επικούρειος υπέβαλαν

τον εαυτό τους σε αστία από την οποία και πέθαναν. Ο Σωκράτης προτίμησε το κώνιο αντί τη φυγή. Ο Εμπεδοκλής έπεσε στο ηφαίστειο της Αίτνας. Ο Περεγρίνης στην πυρά. Ο Κάτων και ο Σενέκας αυτοκτονούν όπως περιγράφηκε στην προηγούμενη παράγραφο.

2. ΣΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

Με τον ερχομό του Χριστού τα πράγματα αλλάζουν ριζικά. Το «αγάπα τον πλησίον σου ως σεαυτόν» και ιδίως η έγερση του Λαζάρου δείχνουν ότι η έμφαση του Χριστού δίδεται στη ζωή. Ο Απόστολος Παύλος βασικά διατυπώνει αυτό το οποίο κάνουμε εδώ και δυο χιλιάδες χρόνια, ιδίως στην Ελλάδα, ως εξής: «Ως δημιουργήματα του Θεού δεν είμαστε στην πραγματικότητα κύριοι του σώματός μας και της ύπαρξής μας, τα οποία μας δόθηκαν σαν δώρο. Ο Θεός μάς έδωσε τη ζωή, μόνον ο Θεός μπορεί να μας την πάρει». Είναι δε λίγοι αυτοί που γνωρίζουν ότι σε αυτό στηρίχτηκε η νομολογία του Μανουήλ του Κομνηνού (1118–1180 μ.Χ.) ο οποίος απαγόρευσε την ποινή του θανάτου, και επί διακόσια χρόνια δεν εκτελέστηκε άνθρωπος από δικαστήριο στο Βυζάντιο. Γράφει δε στον σχετικό νόμο ότι «Ο Θεός μάς έδωσε τη ζωή και μόνον αυτός μπορεί να την πάρει». Χίλια χρόνια μετά, σχεδόν, μόνο η Ευρώπη έχει ενστερνιστεί αυτό το δόγμα του Χριστιανισμού. Έτσι στο Βυζάντιο, κατά την χριστιανική διδασκαλία, η ευθανασία είναι βαρύ αμάρτημα, όπως και η αυτοκτονία. Και αυτό κυριαρχεί μέχρι σήμερα. Παρόλα ταύτα, στον ξενώνα του Ευβούλου, λόγω ανιάτου ασθενείας, οι γιατροί διέκοψαν τη θεραπεία ενός ασθενή και τον μετέφεραν σε κοντινό άσυλο ώστε να εισαχθεί ένας νέος ασθενής που είχε ελπίδα να επιβιώσει. Δεν υπήρχαν αρκετά κρεβάτια, όπως συμβαίνει σήμερα στις Μονάδες Εντατικής Θεραπείας, και έφεραν αυτόν ο οποίος είχε πιθανότητα να ζήσει στο κρεβάτι εκείνου ο οποίος δεν είχε. Ο νόμος του εκκρεμούς δεν μπορούσε να εξαιρέσει το Βυζάντιο. Στην πτώση της Κωνσταντινουπόλεως, ο ξάδερφος του βασιλέως Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ο Θεόφιλος Παλαιολόγος, λέει: «θέλω θανείν μάλλον ή ζην». Το ίδιο και οι Κρήτες που υπερασπίζονταν έναν πύργο, προτιμούν ν' αποθάνουν παρά να παραδοθούν, τελικά όμως ο Μωάμεθ ο πορθητής τούς αφήνει να φύγουν για την Κρήτη.

Το ίδιο ο Shakespeare. Λέει στο *Βασιλιάς Ληρ*: «Μη βασανίζεις την ψυχή του, άσ' τον να πάει. Πρέπει κανείς να τον μισεί για να θέλει να τον κρατήσει περισσότερο δεμένο στου κόσμου τούτου το σκληρό βασανιστήριο.» Το ίδιο συμβαίνει και με άλλους ποιητές.

Ας μπούμε τώρα στον εικοστό αιώνα, όπου για πρώτη φορά το 1913 στο Περιοδικό «*Μονιστικός Αιών*» δημοσιεύεται ένα κείμενο το οποίο λέει: «όποιος είναι ανιάτα

ασθενών έχει το δικαίωμα να ζητήσει βοήθεια και να φύγει από τη ζωή». Εφτά χρόνια αργότερα, οι Binding και Hoche, ένας καθηγητής νομικής και ένας καθηγητής ψυχιατρικής στη Χαϊδελβέργη, γράφουν ένα βιβλίο όπου προτείνουν «εξόντωση ζωής που είναι ανάξια να βοηθηθεί». Το βιβλίο προκαλεί τον αμέσως επόμενο χρόνο την αντίδραση της Γερμανικής Ιατρικής Εταιρίας η οποία αποφασίζει σε Γενική της Συνέλευση: «ένα δικαίωμα εξόντωσης ανάξιας ζωής όπως απαιτεί ο Binding δεν γνωρίζουμε». Βλέπουμε ξανά το εκκρεμές να πηγαίνει πέρα δώθε, πολύ πριν έρθουν οι Ναζιστές. Και ένας μεγάλος γιατρός, τιμημένος δύο φορές με βραβείο Νόμπελ, ο Αλέξης Καρέλ πιστεύει και προτείνει: «Θα έπρεπε να εξοντώνουμε τους εγκληματίες και τους φρενοβλαβείς με ανθρώπινο και οικονομικό τρόπο σε μικρά ιδρύματα ευθανασίας που θα ήταν εφοδιασμένα με τα κατάλληλα αέρια». Δεν ήταν ναζιστής. Ήταν στη Γαλλία και μετά στην Αμερική. Ήταν το κλίμα της εποχής, το οποίο θα εκμεταλλευτούν αργότερα οι Ναζιστές για να υλοποιήσουν τα δήθεν προγράμματα Ευθανασίας, μιας στυγνής Δυσθανασίας.

3. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η δίκη της Νυρεμβέργης καταδικάζει τους γιατρούς των στρατοπέδων συγκέντρωσης της Ναζιστικής Γερμανίας οι οποίοι έκαναν πειράματα σε ασθενείς. Η καταδίκη αυτή επιφέρει μια τεράστια-τεράστια αλλαγή. Και μάλιστα στη δίκη αυτή δεν υπήρχε καν νόμος σε κανένα κράτος της υψηλίου για να καταδικαστούν οι γιατροί αυτοί. Καταδικάστηκαν εις θάνατον επειδή δεν τήρησαν τον όρκο του Ιπποκράτη! Αυτή ήταν η αιτιολογία της καταδίκης τους. Αλλά πάνω στην καταδίκη αυτή στηρίχτηκε αργότερα όλη η μετέπειτα ευρωπαϊκή νομοθεσία. Και η ελληνική. Ο Ποινικός μας Κώδικας, που ψηφίστηκε το 1951, στον απόηχο αν όχι στον ήχο της Νυρεμβέργης, προβλέπει στο άρθρο 300: «Όποιος αποφάσισε και εκτέλεσε ανθρωποκτονία ύστερα από σπουδαία και επίμονη απαίτηση του θύματος και από οίκτο γι' αυτόν που έπασχε από ανιάτη ασθένεια τιμωρείται με φυλάκιση 5–20 ετών.» Πρόκειται για «ανθρωποκτονία με συναίνεση». Στην πράξη, βέβαια, σήμερα «ισχύουν ελαφρυντικές περιστάσεις, οι οποίες μετατρέπουν την “εγκληματική” πράξη από κακούργημα (ανθρωποκτονία από πρόθεση) σε πλημμέλημα (ανθρωποκτονία από πλημμέλη εκτέλεση καθήκοντος)». Έτσι προσπαθούν οι δικαστές να συμβιβάσουν το αναχρονιστικό άρθρο 300 με τις κοσμογονικές αλλαγές στον τρόπο περίθαλψης και θανάτου που έγιναν μετά τον πόλεμο και στη χώρα μας, αλλαγές που τις τελευταίες ιδιαίτερα δεκαετίες πήραν εκρηκτικές διαστάσεις.

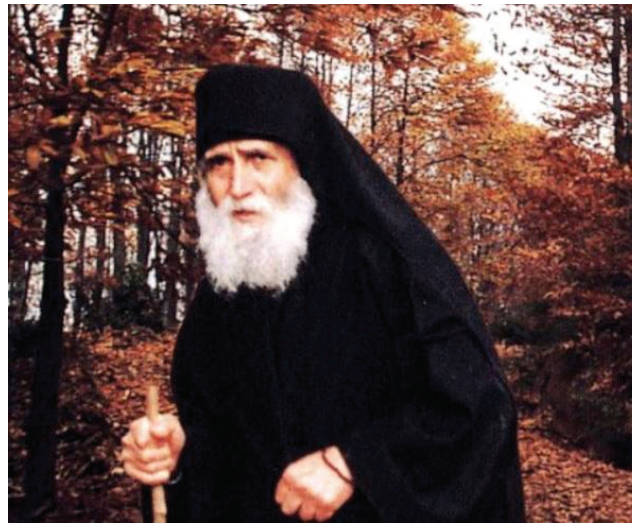
Το εκκρεμές που η δίκη της Νυρεμβέργης το έσπρωξε

προς το αντίθετο άκρο από το άκρο στο οποίο το είχαν φτάσει οι ναζιστές δεν άργησε να φτάσει πάλι στο άλλο άκρο. Στην Ολλανδία ο πρώτος που αρχίζει ευθανασία ήταν ο γιατρός Piet Admiraal, τερματίζοντας τη ζωή εκείνων των ασθενών του που δεν ήθελαν να συνεχίσουν να ζουν. Στα μέσα του 1987 έγινε εξώφυλλο στο *The Sunday Times Magazine*, στο οποίο οι Εγγλέζοι αντιδρούν αμέσως προς την αντίθετη κατεύθυνση: Our traditions are different (οι παραδόσεις μας είναι διαφορετικές), θα γράψουν στο ίδιο τεύχος.

Πέντε χρόνια αργότερα βγαίνει η πρώτη απόφαση δικαστηρίου, η οποία επιτρέπει σε μια εικοσιπεντάχρονη με σύνδρομο Guillian Barre να αποφασίσει μόνη της τότε μπορεί να αποθάνει (Καναδάς 8-1-1992). Αλλά τον επόμενο χρόνο, καταδικάζεται σε ισόβια μία νοσηλεύτρια η οποία κάνει σε έξι άτομα ευθανασία (Γερμανία). Στην Ελβετία πάλι μια έγκριτη εφημερίδα, όπως η Καθημερινή, και ίσως η πιο έγκυρη της Ευρώπης, η Neue Zuercher Zeitung δημοσιεύει χωρίς κανένα πρόβλημα ότι με 15 γραμμάρια βαρβιτουρικού νατρίου μπορεί κανείς να υποβοηθήσει έναν ασθενή να αυτοκτονήσει. Το εκκρεμές δεν λείει να σταματήσει κάπου, δε λείει να συγκλίνει προς ένα όριο – δε θα μείνω περισσότερο στις ταλαντώσεις του στον εικοστό αιώνα.

4. ΣΤΟΝ 21° ΑΙΩΝΑ

Θα ήθελα όμως να κλείσω με τον πατέρα Παΐσιο, τον τελευταίο Άγιο της Ορθοδοξίας (εικ. 4), ο οποίος όταν έφτασε στα τελευταία του είπε στο γιατρό του: «Δεν χρειάζεται πλέον να έρθεις». Και του λέει ο γιατρός: «μα αν δεν έρθω θα αποθάνεις». Και απαντά: «Παιδί μου, δεν μπορώ πια να προσευχηθώ. Ως εκ τούτου δεν μπορώ να καλυτερεύσω την ψυχή μου. Και τι διαφορά έχει αν φύγει η ψυχή μου δεκαπέντε μέρες νωρίτερα ή ένα μήνα πριν, μπροστά στην αιωνιότητα;» Έχουμε δηλαδή εδώ μία ξεκάθαρη θέση, καθώς πιστεύει ότι ο θάνατος δεν είναι το τέλος αλλά η αρχή μιας νέας ζωής. Είναι η πύλη προς την αιωνιότητα.

Εικόνα 4. Πατήρ Παΐσιος (1924-1994): Και τι διαφορά έχει αν φύγει η ψυχή μου δεκαπέντε μέρες νωρίτερα ή ένα μήνα πριν, μπροστά στην αιωνιότητα;

Και όσο πιστεύουμε ότι υπάρχει ψυχή, τότε για το σώμα είναι τα πράγματα πολύ πιο εύκολα.

Στη Ζυρίχη, στο λογότυπο του Καντονιακού Νοσοκομείου, του σημερινού Πανεπιστημιακού, έγραφε γύρω-γύρω για τουλάχιστον 100 χρόνια: «voluntas aegroti suprema lex», η βούληση του ασθενή είναι η υπέρτατη εντολή. Δηλαδή, όπως πρέπει να σεβαστεί ο γιατρός τη θέληση του ασθενή αν αυτός δεν θέλει να εγχειριστεί, έτσι πρέπει και να σεβαστεί τη θέλησή του αν θέλει να φύγει από την ζωή.

Τέλος μια τελευταία εκδοχή του όρκου του Ιπποκράτη, από την Ολλανδία (πίνακας 1), απαιτεί ανάλογα με αυτό που επί δεκαετίες ίσχυε στη Ζυρίχη: την προσήλωση του γιατρού πρώτα στο συμφέρον του ασθενή (to the interest of the patient first) και στο σεβασμό της κατάστασής του (and respect of his conditions).

Στη χώρα μας, έχοντας μπει στον 21° αιώνα, το άρθρο 300 του Ποινικού Κώδικα (1951) χρειάζεται άμεση αναπροσαρμογή στα σημερινά δεδομένα.

ABSTRACT

The answer of the centuries. In history, the euthanasia pendulum swings between the two extremes

S.J. GEROULANOS

International Hippocratic Foundation

Archives of Hellenic Medicine 2016, 33(Suppl 1):39-46

Since humanity's earliest written works, the issue of euthanasia has been sparking controversy. From Moses' "do not kill", the pendulum swings between the two extremes. The dogma of the Old Testament (Sophia Seirah) "death is preferable to a punishing, miserable life" is not yet accepted as a universal axiom, except maybe for ourselves. AI-

though great men like Aeschylus, Sophocles, Hippocrates, Plato, Socrates, the Stoics, Shakespeare and others recognize human beings' right to self-determination when it comes to their own death, European Law, with the exception of Switzerland and the Benelux, is still bound by the experience of World War II. The so called "Euthanasia" program of the Third Reich (in reality, cold murders, i.e., dysthanasia maximal) and the Trial of Nuremberg (1948) have left their mark on European Law, including the Greek Penal Code (1951) whose article 300 needs urgent revision to keep up with modern reality.

Key words: Euthanasia, Good death, Medical deontology, Medical history, Third Reich Euthanasia Program, Trial of Nuremberg, When should we die (WSWD)

Βιβλιογραφία

1. GEROULANES S. Grenzen der Medizin. *Swiss Med* 1983 5:25–33
2. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Η Ευθανασία εν τη Παλαιά Διαθήκη. Στο: Παπαγιαννόπουλος ΙΓ. *Θέματα Ιστορίας της Ιατρικής*, Ιωάννινα 1995:394–403
3. ΑΒΑΓΙΑΝΟΥ Α. «Ευθάνατος θάνατος»: Το «καλώς θανείν» στην αρχαία Ελλάδα. Στο: Γραμματικοπούλου Ε (επιμ). *Ευθανασία: η σημαντική του «καλού» θανάτου. Κείμενα διαλέξεων 7–28 Μαρτίου 2000*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2000:31–54
4. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Α. Αρχαίες πρακτικές ευθανασίας: Κέα και Μασσαλία». Στο: Γραμματικοπούλου Ε (επιμ). *Ευθανασία: η σημαντική του «καλού» θανάτου. Κείμενα διαλέξεων 7–28 Μαρτίου 2000*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2000:9–30
5. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ Γ. *Ευθανασία: η διαχείριση της ζωής και του θανάτου*. Τεχνόγραμμα, Αθήνα 2007:168–180

Corresponding author:

S. Geroulanos. 4 Papastratou street, 14562 Kifisia, Athens, Greece, stgeroulanos@gmail.com